

KELÂM İLMİNİN TANIMI ÜZERİNE

Emine YARIMBAŞ

Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

Abstract: *To try to define a science is the most demanding issue. Keeping in minde this, this paper is more than a clear-cut enterprise to define Kalam, rather it tries to give an outline within which a nex definition is a must to be developed. Accordinly, some definitions of Kalam have been given to form a base on which new definitions are to be developed and evaluated. Our study is a preliminary to this definition and in much need of its readers contribution.*

Keywords: *Kalam, definition of Kalam.*

Sunuş

İslâm dininin inanç esaslarının temellendirilmesi ve savunulması gibi çok önemli bir görevi üstlenmiş bulunan kelâm ilminin, bu fonksiyonunu günümüzde ne ölçüde yerine getirdiği meselesi, üzerinde tartışılması gereken bir konudur. Kelâm ilminin içinde bulunduğu durumun belirlenmesi, bu ilmin gerçekte icra etmesi gereken fonksiyonun neresinde olduğunun tespiti açısından büyük bir önem arz eder. Kelâm ilminin yüklenmesi gereken misyonun belirlenmesi için de şu anki durumunun irdelenmesi gerekir. Bu ilmin bugünkü konumuna yöneltilen eleştiriler bir hayli yekün tutmaktadır. Bunları başlıca şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Kelâm ilmi, ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak kendini yenileyemediği için farklı kesimlerin anlayışına İslâmiyeti sunamamakta, çeşitli düşünce ve ideolojiler karşısında inanç konularını yeterince savunamamaktadır.
2. Kelâm ilmi muhaliflerin temel kabullerinden hareket ettiği için daha çok reddiye üslûbunda bir söylem benimsemektedir. İnkârcı gruplar arasında yaygınlık kazanan fikir ve anlayışları deşifre etmesi inananların zihinlerinde şüpheler oluşmasına sebebiyet vermekte ve böylece dini-ahlakî hayatı zayıflatmaktadır.
3. Tartışma ve cedel usûlünü kullanan kelâm ilmi pratik hayattan uzak teorik esaslar üzerinde durur.
4. İnsanın psikolojik ve duygusal yönünü ihmal ettiğinden iman hayatını besleyememiş, sadece soyut ve zihinsel argümanlara dayalı faaliyet yürütmüş ve dolayısıyla halkın ihtiyaçlarına cevap verememiştir.

5. Mevcut kelâm ilmi bugünün insanına rehberlikte bulunarak bir dünya görüşü sunmaktan, varlığa ilişkin problemlere çözüm getirmekten ve insanların mânevî problemlerini çözmekten uzaktır¹.

Kelâm ilmine yönelik eleştirilerde dikkat çeken “kendini yenileyememe”, “yeterli fonksiyon icra edememe” gibi anahtar söylemler de, bu ilmin irtibatlı olduğu alanları dikkate alarak yeni bir tanımının yapılmasına olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bunun için öncelikle kelâm ilminin diğer ilim dallarıyla olan ilişkisi belirlenmeli, daha önce yapılan tarifler incelenmeli ve gelişmekte olan yeni bilgi ve bulguların ışığı altında bugünün ihtiyaçları dikkate alınarak kelâm ilmi yenilenmelidir. İhtiyaçtan öte bir zorunluluk olarak kendini gösteren bu meselenin çözümü için ilk adım Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun rehberliğinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı öğretim üyeleri tarafından atılmış ve yapılan atölye çalışmalarında kelâm ilmi yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır.

1. Geleneksel Kelâm Tanımlarının Değerlendirilmesi

Bir çok ilimde olduğu gibi kelâm ilminde de değişmeyen temel esaslarla² değişen³ arasındaki bağın sistematik bir şekilde kurulamayışı nedeniyle güncelleme sorunu yaşanmaktadır. Bu sorunun uzantılarını epistemolojik, antropolojik ve sosyolojik içerikli yeni kelâm arayışlarında görmek mümkündür. Kelâm ilmi bu süreçte yeni bilgi teorileri geliştirmek için epistemolojik bulgulardan, sosyal hayatta meydana gelen değişiklikleri yakından takip edebilmek için sosyolojik açıklamalardan yararlanmak durumundadır. Ancak bu durum sözü edilen bilim dallarının kelâm ilmi içinde merkezî bir role sahip oldukları anlamına gelmeyeceği gibi, bu tür bir istifade onları kelâm ilmi dairesine sokmak şeklinde de anlaşılabilir⁴.

¹ Kelâm ilmine yönelik tenkitler için bkz. Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, Kahire ts. (Dârü'l-kütübi'l-hâdise), s. 101-102; İbn Teymiyye, *Der'ü teârüzi'l-akl ve'n-nakl*, (nşr. M. Reşad Sâlim), Riyad 1979, s. I, 38-41; Hasan Hanefî, *Mine'l-akîde ile's-sevre*, Beyrut 1409/1988, I, 127-128; M. Muhammed Hasaneyn, “Nazârâtü'n- nakdiyye fî 'ilmi'l- kelâm”, *Havliyye Külliyyeti's-şeria ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, Devha 1413/1992, sy. 10, s. 229-330.

² Kelâm ilminde değişmeye açık olmayan bu temel esaslar “mesâil” başlığı altında yer alır ve dinin ana ilkelerine işaret etmek için kullanılır.

³ Değişen ve değişmeye açık olan hususlar “vesâil” başlığı altında zikredilir. Vesâil Kelâm ilminin belirlediği esasları izah etme ve bunları savunma sırasında başvurduğu vasıta bilgiler anlamına gelir. Sözü edilen vasıta bilgiler zaman ve zeminin değişmesine paralel olarak değişebilmektedir. Kelâm ilminin kendi iç yapısında değişmeye açık olan ve olmayan esaslar şeklinde bir ayırımın bulunması, bu ilimde yöntem itibarıyla değişikliği mümkün kılan özellik olarak kabul edilebilir. (bkz. Şaban Ali Düzgün, “Çağdaş Teolojide Yöntem Sorunu: Entelektüel İspattan Bireysel Tecrübeye”, s. 2, *Kelâm İlminde Metodoloji Problemi*, 27-28 Eylül 2003) (İSAV Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları Dizisi-3).

⁴ Hasan Hanefî gibi bazı yeni araştırmacılar, dinin doğruluğu adına yapılan bütün ilmî çalışmaların kelâm kapsamına alınması gerektiğini, kelâmın sadece dinin esaslarını aklî ve naklî delillerle kanıtlayan bir ilim olmayıp siyasî ve sosyal alana ait bütün problemleri çözmeye yönelik bir disiplin konumunda bulunduğu tezini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu

a. Metod Açısından

İslâm inançlarının belirlenmesi noktasında nasları esas alan kelâm ilmi, bu esasların savunulması ve aksi görüşlerin reddi sırasında muhatabı dikkate almak zorundadır. Muhatapla mücadele etmek için mutlaka onun tanınması gerekir. İslam inanç sistemine gelebilecek zararları belirlemek ve gerekli önlemleri almak için muhatabı tanımak ve tenkit noktalarını iyi tespit etmek lazımdır. Ancak bunu yaparken muhataba göre şekil alma veya muhatabın fikirleri arasında kaybolma hatasına düşmemek gerekir. Bu itibarla muhatabı tanımak ve ona göre konum belirlemekle muhataba göre şekil almak birbirinden ayrılmalıdır. Kelâm ilmi belirlediği esasları izah etme ve bunları savunma sırasında vasıta bilgilere ihtiyaç duyar. Sözü edilen vasıta bilgiler zaman ve zeminin değişmesine paralel olarak değişebilmektedir. Bu değişimin örneklerini klasik kelâm literatüründe de görmek mümkündür. Klâsik kelâmda kullanılan metodlar arasında hakikate ulaşmak için kullanılan “nazar ve istidlâl”, görünmeyen âlemi görünen âleme kıyas etme metodu olan “kıyâsü'l-gayb ale's-şâhid”, karşı görüşleri kendi delilleriyle çürütmek için kullanılan “ilzâm”, delilin çürütülmesiyle birlikte delille ulaşılmak istenilen hedefin de çürütülmesi anlamında kullanılan “in'ikâsü'l-edille” ve daha başka metodlar mevcuttur⁵.

Mutezile Tanrı'nın sıfatları ile insanlarda bulunan sıfatlar arasındaki benzerlikten hareketle antropomorfist Tanrı tasarımları geliştiren eğilimlere karşı tenzih fikrini ön plana çıkarmıştır. Yine Mutezile Tanrı'nın kudreti karşısında insan özgürlüğünü/irade hürriyetini temellendirme noktasında adâlet sıfatına özel bir vurgu yapmıştır. Bir Eşari kelâmcısı olan Bâkılânî (ö. 403/1013) iman esaslarını temellendirmede kullanılan delillere büyük önem atfetmiştir. Onun tarafından delile yüklenen bu özel anlam “delilin butlanının medlûlün butlanını da gerektirmesi/delilin geçersiz oluşunun delille ispatlanmak istenen hükmü de geçersiz kılması” şeklinde formüle edilmiştir. Bu anlayışa göre iman esaslarını temellendirmede kullanılan deliller yanlış olduğu taktirde, bu delillerle ulaşılmak istenen inançla ilgili hükümler de yanlış olacak, bu delillere karşı yapılan saldırı, iman esaslarına yapılmış bir saldırı olarak kabul edilecekti. Böyle bir beyan iman esaslarıyla birlikte anılmak suretiyle değer kazanan delillere inanmayı zorunlu hale getirmiştir. Daha sonra delillerin geçerliliğini kaybetmesiyle, o delillerle ulaşılmak istenen inanç esaslarının zedelenmeyeceğini düşünen Ebû Hâmid el-Gazzalî (ö. 505/1111), Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037) tarafından ısrarla savunulan bu hükmü ortadan kaldırmış, böylece delillere yüklenen bu özel kıymet azalmıştır. Ancak ilginçtir ki daha sonra gelen Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) eserinde delille-

yaklaşım fıkıh ve ahlâk gibi ilimlerin yanı sıra bir çok sosyal bilimin işlevini kelâma yüklemek anlamına geldiği için pek itibar görmemiştir.

⁵ Bu metodlarla ilgili geniş açıklama için bkz. Ali Sami en-Neşşâr, *Menâhicü'l-bahs 'inde müfekkiri'l-İslâm ve k-tişâfü'l-menâhici'l-ilm fi'l-âlemi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, s. 132-140.

re ayırdığı ilk iki bölümü, ulûhiyet ve âhiret konularını ele aldığı üçüncü ve dördüncü bölümlerden geniş tutmuştur⁶.

İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ile birlikte önceki kelâmcıların uzak durmaya çalıştıkları Aristo mantığı kelâm ilmine girmiş⁷, Gazzalî ile de İslâm düşüncesinde mantık kullanımı meşru hale gelerek, inanç esaslarını izah etme ve temellendirmede bu ilme özel bir önem atfedilmiştir. Bununla birlikte kelâmcılar içinde Bâkılânî (ö. 403/1013), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazâlî (ö. 505/1111), Şehristani (548/1153) Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1210), Âmidi (631/1233) gibi kelâmcılarda felsefî izahların ağırlıklı olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Adudiddin el-Îcî (ö. 756/1355) ile başlayan şerhler döneminde⁸ kullanılan dil ve üslûb ağırlaşmış, eserlerde kelâm ilminin tanımı, konusu ve gâyesi ile ilgili açıklamalar önemli hale gelmiş, yine bu dönemde tasavvufa yaklaşımlar olmuştur⁹. Yakın dönem kelâm kitaplarında bilgi ve varlık konusunun eski yoğunluğunu kaybettiği görülür¹⁰. Önümüzde duran bu tablo kelâmcılar arasında hem metoda, hem de içeriğe yönelik bir takım farklılıkların olduğunu gösterir.

Kelâm ilminin metodunda bazı düzenlemelerde bulunabilmek için çeşitli yapılanmalara ihtiyaç vardır. İnanç ile insan arasındaki ilişki ve etkileşimi kaba bir tanım ve tasvirle geçiştirmek doğru değildir. İçinde yaşadığımız toplumun inançla olan irtibatı üzerinde konuşabilmek için bu toplum yapısını çok iyi tanımak gerekir. Toplumda mevcut olan fikrî ve felsefî akımlar yanında geçerli olan varlık, bilgi ve değer anlayışları bilinmelidir. Bunun için sosyoloji, antropoloji ve felsefe gibi bilimlerin verilerine ihtiyaç vardır. Kelâm ilminin muhtevasına dair bir çok konuyu alanı içinde mütalaa eden din felsefesi, usûl ve yöntemi açısından göz önünde bulundurulması gereken bir disiplindir.

Tarihteki toplumsal şekillenmeler ise kendi bağlamı içinde zaman ve şartları dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Toplum içindeki insanların zihniyet dünyasının, önceliklerinin, ahlâkî değer anlayışlarının bilinmesi de kelâm ilmiyle uğraşan kimselerin mahrum kalamayacağı noktalardır. Kelâm çalışmalarında usûl-i fıkıh, dinler tarihi gibi ilimlerle sürekli etkileşim halinde olmak gerekir.

⁶ Bkz. Fahreddin er-Râzi, *Kitâbü'l-Erbâin fi usûliddîn*, (nşr. Ahmed Hicazî Sakka), Kahire 1982. Şehristânî (ö.548/1153), Âmidi (ö.631/1233) ve Kadı Beyzâvî (ö. 685/1256)'nin kelâmıla ilgili eserlerinde de benzer bir üslûb hâkimdir.

⁷ İbn Haldun başlangıçta kelâmcıların felsefî ilimlerden saydıkları mantığı İslâmî ilimlere aykırı olduğu gerekçesiyle reddettiklerini ifade eder. İbn Haldun, *Mukaddime*, II, s. 536.

⁸ Bu dönemin en önemli iki temsilcisi Sadeddin et-Taftazânî ile Seyyid Şerif Cürçânî'dir.

⁹ M. Said Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998, s. 14, 15.

¹⁰ Bu dönemde bilgi ve varlık konuları üzerinde en fazla zihin yoran Muhammed İkbâl ile İzmirli İsmail Hakkı kelâmın felsefeden farklı dinî ve şer'î bir metoda dayandığını, Allah'ın varlığının bilgi konusu değil, iman ve tasdik konusu olduğunu ifade etmişlerdir. (İkbâl'in görüşleri için *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Teşekkülü* adlı eserine, İzmirli'nin görüşleri için de *Yeni İlm-i Kelâm*'a bakılabilir.

b. Konu Açısından

Klasik kelâm kitaplarında kelâmî meseleler Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları konularını inceleyen ulûhiyet, peygamberlik, peygamberliğin gereği, ispatı, peygamberlere gönderilen vahiy ve kitaplar hakkında açıklayıcı bilgilerin yer aldığı nübüvvet ve ölümden sonraki hayatla ilgili bilgilerin yer aldığı âhiret bahisleri olmak üzere üç ana başlık altında ele alınır. Cürcanî'nin (ö. 816/1413) *et-Tarifât* adlı eserinde geçen¹¹ ve daha sonraki tanımlara öncülük eden tarif¹² şu şekildedir: “**Kelâm ilmi Allah'ın zât ve sıfatlarından, başlangıç ve son (mebde ve meâd) itibariyle yaratılmışların (mümkînâtın) hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir**”. Kelâm ilminin konusuna göre¹³ yapıldığı görülen bu tanımda geçen “mebde ve meâd itibariyle yaratılmışların halleri” ile ilgili bahis içinde kâinatın yaratılışı, kâinat içinde yer alan eşyanın mâhiyeti¹⁴, insanın nereden, ne şekilde geldiği, niçin var olduğu, bu dünyadan ayrıldıktan sonraki hayatın mahiyeti ile ilgili insanın ezele ve ebede ilişkin sorularına cevap vermeyi hedefler. Böylece Allah-tabiat, Allah-insan ve insan-tabiat arasındaki ilişkilerin mahiyetiyle ilgili bilgiler elde edilmiş olur¹⁵. Gazzâlî (ö. 505/1111) ile İbn Haldun (ö. 808/1406) yaptıkları kelâm tanımlarında¹⁶ kelâm ilmini ehl-i sünnet inancını temellendiren ve karşıt fikirleri reddeden bir ilim olarak görmüşlerdir. Son dönem kelâmcıları bu yaklaşımı reddederek dinin itikadî ve amelî hükümlerini koruyup temellendirmeye yönelik bütün faaliyetlerini kelâm kapsamında düşünmüşlerdir.

Kelâm ilminin konusunda meydana gelen değişiklikler genel itibariyle şöyledir: İlk dönemde Allah'ın zatı ve sıfatları yanında âlemin sonradan yaratıldığına dair delillerle, tekfir ve kader bahisleri bu ilmin konusu içindeyken sonra mevcut, daha

¹¹ bkz. Seyyid Şerif Cürcanî, *et-Tarifât*, s. 237.

¹² Aynı tanımın daha sonraki bir çok kelâm kitabında geçtiği görülür. Örnek için bkz. Ömer Nasuhî Bilmen, *İlm-i Kelâm Dersleri*, s.3 (Ömer Nasuhî bu tanıma nübüvvet ve risâlete dair hususları da ilave ederek Peygamberliği de tanım içinde açıkça zikretmiştir); Abdülzâde Sergiz Orpilyon, *Mahzenü'l-Ulüm*, İstanbul 1308, s. 177; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, s. 48.

¹³ Kelâm ilminin konusuna göre yapılan başka tarifler de vardır: “Kelâm delillerden elde edilen şer'î itikadî hükümlerin ilmidir” (Cürcanî, *et-Tarifât*, s. 237.), “inanılması gereken şeylerden bahseden ilimdir” (Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Kitâbu itmamü'd-diraye li kurra en-Nikâye*, (Ebû Bekir Muhammed b. Ali es-Sekkâkî'ye ait *Kitâbu Miftâhu'l-ulûm*'un kenarında), Mısır 1317, s. 4).

¹⁴ Eşyanın hakikatinin kelâm ilminin bir konusu olduğuyla ilgili olarak bkz. Sırfî Girîdî, *Nakdü'l-Kelâm*, Dersâadet 1310/1892, s. 7.

¹⁵ Mebde ve meâd hakkında geniş bilgi için İbn Sina'nın bu konuya ayırdığı müstakil risalesine bakılabilir. (Ebû Şame eş-Şafîî, *Kitabü'l-Müemmel li'r-red ile'l-emri'l-evvel (Mecmuatü'r-resâil* içinde), yy. 1328, s. 251-255. ayr. bkz. Abdüllatif Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 25.

¹⁶ Gazzâlî'nin kelâm tanımı için bkz. *el-Münkız mine'd-dalâl*, Kahire ts. (Dârü'l-kütübi'l-hâdise, s. 96-102; İbn Haldun'un kelâm tanımı için bkz. *Mukaddime*, (trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1988, II, s. 515.

sonra da malum alanı bu ilmin konusu haline gelmiştir¹⁷. İlk dönem kelâmcılarında reddiye tarzı eserler çok yaygındır. Müstakil risâleler dışında kelâm ilmiyle ilgili yazılmış belli başlı eserlerde de reddiye üslûbu hâkimdir. Meselâ ehl-i sünnet kelâmcıları içinde Matürîdî'nin (ö. 333/ 944) *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserlerinde, Ebu'l-Muîn en-Neseî'nin (ö. 508/1115) *Tebsiratü'l-edille* ve *Bahrü'l-Kelâm* adlı eserlerinde, Şehristani'nin (ö. 548/1153) *Nihâyetü'l-İkdâm*'ında Kerrâmiyye, Mecûsiyye, Müşebbihe ve Mutezile gibi akımlar başta olmak üzere çeşitli fırkalara yönelik tenkitler oldukça yer işgal eder. Buna karşılık son dönem kelâm eserleri daha başka konulara yer vermiştir. Son haliyle düşünüldüğünde bu ilmin konuları içinde kelâm ilminin tanımı, konusu ve gayesi, bu ilimde kullanılması gereken bilgi vasıtalarına yer veren epistemoloji bahsinden sonra inanç konularıyla ilgili asıl konulara geçilir. Zaman ve şartların değişmesine paralel olarak bazı konuların bu ilme sonradan dahil olması, bazı bahislere ayrılan alan daralırken bir kısmının genişlemesi normaldir. Kelâm ilmi hem inanç alanını, hem de dini ilgilendiren insan davranışlarının (ibadet, ahlâk, insanlar arası münâsebet) ilke olarak dinin hangi boyutuna tekâbül ettiğini konu edinir. O halde kelâmın tanımında önemli iki unsur olarak hal ve bilgi, iman ve amel bütünlüğüne dikkat edilmelidir.

c. Gâye Açısından

Gayesine göre diğerlerine oranla şöhret bularak yaygınlık kazanan tanım Adudiddin el-İcî'ye (ö. 756/1355) aittir: **“Kelâm ilmi kesin deliller göstermek ve şüpheleri ortadan kaldırmak suretiyle dinî inançları kanıtlama gücü kazandıran bir ilimdir”¹⁸**.

Kelâm ilminin konusunda meydana gelen değişikliklere rağmen bu ilmin gâyesinde fazla bir farklılaşma olmamıştır. Zira konu zaman ve şartların değişmesine paralel olarak yenilemek zorunda kalır, ancak gaye sabittir. Bu gaye “iman konularını körü körüne taklit etmekten kurtularak onların hakikatini kavramak suretiyle doğru inanç ve isabetli davranışların yolunu gösterme”, “dünya ve âhîret mutluluğunu elde etmeyi sağlama”, “inançlara rehberlik etme”, “İslâmî eleştirenlerin karşı delil ve itirazlarını geçersiz kılma”, “inkârcıları susturma” ve “diğer İslâmî ilimlere kaynaklık etme” şeklinde özetlenebilir¹⁹.

3. Bir Kelâm Tanımı Denemesi

¹⁷ Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde*, II, 597-598. Son dönem kelâmcılarına göre kelâmın konusu dinî inançların bilinmesine vesile olması yönüyle her türlü malumdur. Malumun kısımları ve hükümleri hakkında bkz. Abdüllatif Harpûti, *Muhassalü'l-Kelâm*, s. 23-25.

¹⁸ Adudiddin el-İcî, *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-Kelâm*, İstanbul 1279, s. 11. Cürcani, İcî'nin bu eserine yazdığı şerhde (*Şerhu'l-Mevâkıf*) tanımla ilgili geniş açıklamalarda bulunarak onu meşrulaştırmıştır. (bkz. Seyyid Şerif Cürcani, *Şerhu'l-Mevâkıf*, (I-III), I, İstanbul 1321, s. 23-26).

¹⁹ Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassal*, s. 28-29 ; Abdüllatif Harpûti, *Muhassalü'l-Kelâm*, s. 25-26.; Ömer Nasuhi Bilmen, *İlm-i Kelâm Dersleri*, s. 9-10.

Çağımızda gerçekleşen çok yönlü değişimler beraberinde çeşitli yenilikleri de getirmiştir. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan bu köklü değişimler inanç alanına da yansımış ve çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bunlar arasında sömürgecilik ve sonrasında meydana çıkan özgürlük hareketleri, misyonerlik faaliyetleri, müsteşriklerin İslâm ülkeleri ile ilgili çalışmaları ve ortaya çıkan bazı tespitlerin İslâm coğrafyası üzerindeki yansımaları, teknolojik gelişmeler, siyasetteki yenilikler, modernizm ve postmodernizmin dayattığı çeşitli fikirlerle, Kur'an'ın tarihselliği hakkında yapılan çeşitli yorumları saymak mümkündür. Bütün bu gelişmelere paralel olarak Kelâm ilminin konusunda da bazı farklılıklar meydana gelmiştir. Kelâm ilmiyle ilgili tanımların bilinmesi özellikle bu ilmin konusunda meydana gelen değişiklik ve inkişafı görebilme açısından önemlidir. Ancak aslolan günümüz ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir kelâm tanımı yapabilmektir²⁰.

Kelâm ilminin konu ve gâyesi üzerine yapılan müzkereler sonunda bu ilmin kapsamlı bir tarifi şöyle yapılmıştır:

“Kelâm, İslâm dininin iman esaslarını ve amellere ilişkin temel ilkeleri naslardan hareketle belirleyen, onları nasların bütünlüğü çerçevesinde temellendirip aklî yöntemlerle destekleyen ve karşı fikirleri eleştirip cevaplandırılan bir ilimdir”.

Bu tanım kelâm ilminin hem konusu, hem de gâyesi göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Zikri geçen bahislerin konu ve gâye açısından tahlilini şu şekilde yapmak mümkündür:

Tanımda geçen ve herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmaksızın genel olarak zikredilen “iman esasları” kelâm ilminin temel konusunu oluşturması bakımından önemlidir. İman esasları hem bu ilmin belirlediği, temellendirdiği, desteklediği ve savunduğu hususlara kaynak oluşturması açısından, hem de insanda bilgiden önce gelen önkabullere dayalı bir sâbite olduğu için kelâm ilmini diğer felsefi ve sosyal bilimlerden ayırması bakımından temel olma vazifesi görür.

Tanımda bahis konusu edilen “amellere (dinî davranış) ilişkin temel ilkeler”den amaç Allah’a karşı tutum (ibadetler), insanlar arası münasebetler (ahlâk ve muamelât kuralları) ve tabiat karşısındaki tutumdur. Müslüman olmanın gerektirdiği kalbe ve uzuvlara ait amelleri içine alan bu davranışlar, ahlâk ve hukuk alanına kadar uzayan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Kelâm ilmi naslarda yer alan bu dav-

²⁰ Kelâm ilmini eski ve yeni şeklinde kategorik ayrıma tabi tutmak isabetli değildir. Bu alanda zamanla meydana gelen çeşitli farklılık ve yenilikler önceki tanım ve konulara alternatif gibi sunulmamalıdır. Çünkü kelâm ilminde ilâhî olan esaslar temel alınır. Zaman ve şartlara göre metod ve muhtevada yapılan bazı değişikliklerin esası etkilemesi düşünülemez.

ranışların dinî olan yönü üzerinde durup onların temel ilke (ahkâm-ı asliyye) niteliği ve özelliğini belirler.

İslâm dininin iman esasları ve yukarıda belirlendiği çerçevedeki davranış ilkeleri şüphe yok ki nassa dayanır. Burada geçen “nas” Kur’an ve mütevâtir sünnetten oluşur. Namazın eda ediliş şekli gibi fiilî tevâtürle sabit olan aslî hükümler ayrı bir önem taşır. Tevâtür derecesine çıkamayan sahih sünnet tevâtür yoluyla sabit olan ilkeleri destekleyip vuzuha kavuşturuyorsa kelâmî deliller grubunda mütalaa edilir. Bunun dışında kalan sahih sünnet rivayetleri naslarla çatışmadığı, İslâm’ın genel amaç ve kuruluşuyla çelişmediği taktirde yardımcı kaynak olarak değerlendirilir. Buraya kadar belirtilen özellikleri taşımayan fakat *Sahîhayn* vb. muteber eserlerde yer alan rivayetler hadis âlimlerinin metin ve isnad açısından yapacağı tenkit neticesinde ortaya çıkacak çözümlere havale edilir (tevakkuf).

Nassa dayanan iman esaslarını ve davranış ilkelerini anlayacak, kavrayıp benimseyecek olan akıldır. Vahyin aydınlattığı akıl işlevlerini yerine getirirken sosyal ve pozitif bilimlerin verilerinden yararlanır.

Kelâmın tarifinde yer alan “eleştirilip cevaplandırılması gereken karşı görüşler” inanç alanına sirayet eden her türlü zararlı akım, fikir, anlayış ve düşünce olabilir. Tenkid için öncelikle bunların tespiti gerekmektedir. Bu noktada modern dünyayı en çok etkileyen yayın ve eserler, internet sitelerinde yer alan inanca ilişkin konu ve programlar dikkatle incelenmeli, bunların hangi fikrî temellere dayandıkları ve hangi amacı gerçekleştirme peşinde oldukları yakından takip edilmelidir.

Tanımda zikri geçen konular aynı zamanda bu ilmin gâyesine de işaret etmektedir: Şöyle ki; kelâm ilminin amacı dinin iman esaslarını doğru olarak tespit edip ortaya koymak, müslümanların akidesini saf ve berrak hale getirmek, asılsız telakki ve kabulleri bertaraf etmek, İslâm akaidini yabancı etkilerden korumaktır.

Bunun yanında son ilâhî vahyin oluşturduğu dini inceleyip anlamak isteyenlere yardımcı olmak, bu alandaki emir bi’l-maruf görevini yerine getirmek de kelâmın ulaşmak istediği hedefler arasında yer alır .

Kelâm ilminin konu ve gayesini birlikte ele alan bu tarif önceki kelâm tanımlarından farklıdır. Seyyid Şerif Cürcânî tarafından kelâm ilminin konusu dikkate alınarak yapılan ve sonraki dönemlerde yaygınlık kazanan tanımda, usûl-i selâse (ulûhiyyet, nübüvvet, âhiret) ayrı ayrı zikredildiği halde burada genel bir yaklaşımla “iman esasları” ifadesiyle yetinilmiş ve dolayısıyla bir ircâ’ ameliyesine gidilmemiştir. İman esaslarının herhangi bir sayı sınırlamasına gidilmeksizin ifade edilmesi, hem bu esasların üç asıldan ibaretmiş gibi algılanması şeklindeki yanlış telakkiyi bertaraf etmek, hem de onların yeniden tespiti için bir zemin hazırlamak bakımından önem arz eder.

Tanımda iman esasları yanında davranışlara ilişkin temel ilkelerin de yer alması önemlidir²¹. Byolece ibadet, ahlāk kuralları ve insanlar arası münāsebetler de dinin bir esası olup olmamaları yönüyle kelām ilminin konuları içine dahil edilmiş, dolayısıyla imanın oluşumu ve sağlamlaşmasında göz ardı edilemeyecek bir yeri olan davranış ilkeleri dinī hayattaki statülerine kavuşturulmuştur.

Ancak bu noktada davranışın mahiyeti, davranış ilkeleri derken neyin kastedildiği özellikle açıklanmaya muhtaçtır. Tanımda geçen davranıştan kasıt dini davranışın (amel) kendisi değil, ilkesidir. Aksi halde tarihte özellikle Hāricilerle Sūnnī ulema arasında tartışmalara sebep olan iman-amel mūnasebeti problemine tekrar dönülmüş olur. Bu noktada uygulamaya taalluk eden yn ile amelin farzietini kabul etme şeklindeki imanī boyut farklılığına işaret etmek gerekir.

Sonuç

Sonuç olarak, İslām dininin inanca ve davranışlara dair ilkelerini naslardan hareketle belirleme, bunları aklī yöntemlerle temellendirip destekleme, ayrıca irşad, davet ve red statüsünde insanlara sunma çabası içinde olan kelām ilmi, inanç yanında ibadet, hukuk ve ahlāk gibi inancın uzandığı bir çok alana nfz etmesi gereken önemli bir disiplindir. Konuları içinde inanç esaslarının tespiti ve temellendirilmesine birinci derecede önem atfeden bu tanım mnekkimler tarafından dile getirilen eleştirileri de bertaraf etmiş ve kelām ilminin “inkārcılar tarafından ileri sürülen fikir ve itirazların reddedilmesinden ibaret bir disiplin olduğu” şeklindeki eleştirilerini geçersiz kılmıştır. Tanım bir deneme niteliğinde olup beraberinde yeni tekliflerin yer aldığı her türlü tenkide açıktır. Yapılacak olan her değerlendirmenin tanımı olgunlaştırmak için bizlere ışık tutacağını ifade eder, katkılarınız için şimdiden teşekkürlerimizi arz ederiz.

²¹ Fārābī'nin din tanımında inancın yanında amellere de vurgu yapıldığı görülür. Tanım řu şekildedir: “Din kurucusunun açıkça belirttiği belli düşünce ve davranışları esas alıp, buna aykırı olan her şeyin yanlışlığını sözle gösterme gücü kazandıran bir tartışma yeteneğidir”, *İhsāü'l-'ulūm*, (nřr. Osman M. Emin), Kāhire 1350/1931, s. 71-72. Tařkprizāde'nin bir disipline kelām diyebilmek için gerekli gördüğü iki şarttan biri “doğruluğuna inanılacak esaslar yanında sergilenecek davranışların Kur'an ve Sūnnet'te mevcut olması”dır. (bkz. Tařkprizāde, *Miftāhü's-saāde*, II, 150).